

УДК 745/749.03(477.83–25=411.16)

Левкович Н.Я.

Львівська національна академія мистецтв

ВПЛИВИ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ СТИЛІСТИКИ В МИСТЕЦТВІ ЄВРЕЇВ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ XVII – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XX СТ.

Левкович Н.Я. Впливи західноєвропейської стилістики в мистецтві євреїв Східної Галичини XVII – першої третини XX ст. Об'єктами сучасних мистецтвознавчих досліджень часто постають засади формування та розвитку мистецтва окремих етнічних груп, взаємозв'язки традицій, творчість майстрів у контексті домінуючих культурних процесів доби. Однак більшість досліджень оминають увагою єврейське мистецтво Східної Галичини. Стаття присвячена мистецтву єврейської громади Галичини XVII – першої третини XX ст. у контексті європейських мистецьких процесів. На основі аналізу художніх особливостей численних предметів ритуального призначення синагогального та домашнього вжитку виявлено основні тенденції поширення окремих стилів, зокрема бароко та історизму. Окрему увагу зосереджено на джерелах і творчих інспіраціях розвитку єврейського мистецтва Галичини окресленого періоду.

Ключові слова: єврейське мистецтво Галичини, стиль, художні особливості, бароко, історизм.

Левкович Н.Я. Влияния западноевропейской стилистики в еврейском искусстве Восточной Галиции XVII – первой трети XX вв. Объектами современных искусствоведческих исследований часто становятся основы формирования и развития искусства отдельных этнических групп, взаимосвязи традиций, творчество мастеров в контексте доминантных культурных процессов эпохи. Однако большинство исследователей обходят вниманием еврейское искусство Восточной Галиции. Статья посвящена искусству еврейской общины Галиции XVII – первой трети XX вв. в контексте общекультурных европейских художественных процессов. На основе анализа художественных особенностей большого количества предметов ритуального назначения, используемых в синагоге и дома, выявлены основные тенденции распространения отдельных стилей, в частности барокко и историзма. Отдельное внимание сосредоточено на источниках и творческих инспирациях развития еврейского искусства Галиции указанного периода.

Ключевые слова: еврейское искусство Галиции, стиль, художественные особенности, барокко, историзм.

Levkovich N.J. Western Stylistics Influence on Jewish Art in Eastern Galicia from the 17th Century to the First Third of the 20th Century. The paper focuses on the art of the Jewish community of Galicia from the 17th century to the first third of the 20th century in the context of the European art processes. The analysis of the artistic fea-

tures of numerous synagogical and household items of the ritual purpose revealed the main trends of particular styles spread, especially baroque and historicism. Special attention is paid to the sources and the artistic inspiration of Jewish art in Galicia. The main circumstances that influenced the development of Jewish art are determined, namely the isolation of the Jewish community, the traditional ideological and semantic load of the monuments, the abidance by the halakhic rules, scriptures on the creating things for ritual and ceremonial purposes, keeping the old traditions in the choice of form, the nature of ornamentation, strict selection of decorating themes and in particular cases even the reproduction of archaic forms. While maintaining the traditional form, the ideological and semantic load for the majority of works of applied arts of the Jewish community of Galicia in the 17th century – the first third of the 20th century, the choice of a composite structure, grouping and ornamental motifs interpretation is influenced by the stylistic effects of Western art. The numerous preserved monuments indicate the openness of masters to the outside art influences, borrowing and basic elements quoting and leading Western styles tendencies as well as Ukrainian art.

Keywords: Jewish art, Galicia, style, artistic features, baroque, historicism

Постановка проблеми. Об'єктами сучасних мистецтвознавчих досліджень часто постають засади формування та розвитку мистецтва окремих етнічних груп, взаємозв'язки традицій, творчість майстрів у контексті домінуючих культурних процесів доби. Єврейське декоративне мистецтво та його взаємозв'язки з європейським мистецтвом є темою низки наукових праць І. Родова [1], Б. Наркеса [2], Б. Хаймовича [3], М. Фрідман [4] та інших. Однак більшість досліджень оминають увагою єврейське мистецтво Східної Галичини. **Актуальність теми** полягає в можливості глибшого розуміння локальних мистецьких явищ, популяризації творів декоративного мистецтва євреїв Галичини. **Метою** пропонованої статті є аналіз розвитку єврейського мистецтва Галичини в контексті західноєвропейських культурних і мистецьких процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток єврейського мистецтва на теренах Галичини у XVII – першій третині XX ст. визначався низкою важливих чинників, серед яких – замкненість юдейської громади, традиційність ідейно-змістового навантаження артефактів, дотримання галахічних настанов, приписів священних текстів щодо виконання предметів ритуально-обрядового призначення, наслідування вікових традицій у виборі форми, характері оздоблення, чіткий відбір сюжетів декорування, а в окремих випадках – і відтворення архаїчних форм. Водночас при збереженні традиційної форми та й самого ідейно-змістового навантаження для більшості творів декоративно-ужиткового мистецтва єврейської громади Галичини XVII – першої третини XX ст. при виборі композиційної структури, групуванні та трактуванні орнаментальних мотивів характерними є впливи стилістики західноєвропейського мистецтва.

Варто зазначити, що в окремі історичні періоди євреям Галичини було заборонено займатися ювелірним мистецтвом, а, як відомо, більшість ритуально-обрядових предметів виконані зі срібла та золота з залученням коштовного каміння, емалей. Ось чому до їх творення залучалися християнські майстри, що, у свою чергу, сприяло розширенню джерел творчих інспірацій, цитування елементів стилістики західноєвропейського мистецтва. Низку синагог і житлових будинків євреїв Галичини споруджували архітектори-християни, вихідці з теренів Західної та Центрально-Східної Європи, які привносили в архітектуру краю здобутки ренесансного, маньєристичного, а згодом і барокового мистецтва. Відчутними в творах юдаїки Галичини є впливи мистецтва країн мусульманського Сходу. Надзвичайно популярні імпортовані з Туреччини та Ірану килими, тканини, художній метал стали взірцями для відтворення орнаментів, зокрема квіткових мотивів: граната, півонії, гвоздики. В окремих випадках фрагменти імпортованих тканин вводилися в загальну композицію парохетів, торамантлів, з цією ж метою використовували і случькі пояси. З поширенням гаскалі та стрімкою емансипацією галицького єврейства у XIX ст. впливи культури та мистецтва Західної Європи стають більш відчутними, низка єврейських художників отримує професійну освіту в провідних європейських навчальних закладах, зазнає розквіту образотворче мистецтво, однак традиційність у виборі форми, орнаментальних композицій простежується у творах ритуально-обрядового призначення.

Для творчості євреїв Галичини характерним є несинхронне з мистецтвом Західної Європи поширення стилістики ренесансу, маньєризму, бароко, романтизму, історизму. Цей факт є типовим для розвитку мистецтва більшості країн і народів Центрально-Східної Європи. Відмінною від європейської є і тривалість популярності того чи іншого стилю в мистецтві євреїв Галичини. Здійснюючи мистецтвознавчий аналіз численних пам'яток юдаїки XVI – першої третини XX ст., створених на теренах Галичини, з упевненістю можна виділити впливи стилістики ренесансу та маньєризму у творах XVII ст., а XVIII – перша третина XIX ст. позначені переважанням барокових елементів. Слід зазначити, що саме бароко є домінантним, найбільш тривалим стилем для єврейського мистецтва Галичини, хронологічно збігається з появою та популяризацією хасидизму, релігійно-філософської течії, яка багато в чому відповідала естетиці барокового мистецтва. Класицизм як стиль імперії не отримав значної популярності в предметах юдаїки Галичини, пояснити цей факт можна кількома чинниками, а саме – несприйняттям юдеями античної філософії та культури через призму історичних подій, щедро описаних у священних книгах Тори, відповідно відстороненість від античних традицій, відсутність імперсько-міліарних настроїв серед євреїв, невідпо-

відність естетики класицизму традиціям виконання та декорування творів релігійно-обрядового призначення. Таким чином, на зміну бароковій стилістиці в середині XIX ст. приходить стилістика історизму з притаманним їй зверненням до ренесансних і маньєристичних засад. На початку XX ст. у єврейському мистецтві Галичини простежуються натяки на стилістику модерну, однак здебільшого в архітектурі, у творах декоративно-ужиткового призначення до II Світової війни та голокосту будуть відтворювати традиційні форми та принципи декоративного оздоблення, властивих для попередніх епох.

Доба Ренесансу для євреїв Галичини пов'язана з появою низки общин в численних містечках, а також у Львові. Саме на цей період припадає вигнання євреїв з Іспанії та Португалії у 1492–1494 роках, ліквідація старих, надзвичайно чисельних общин і примусове масове охрещення. У цей час виникає низка нових єврейських громад, що традиційно займалися банківською справою, орендою земель, вели жваву торгівлю. На початку XVI ст. єврейську спільноту всієї Європи змушують селитися на чітко визначених територіях міста – гетто, що класично були в непривабливих районах, невеликі за площею, однак з надзвичайно дорогою землею. Фактично для Європи Ренесанс – це період розквіту гуманістичних концепцій, філософії, архітектури та образотворчого мистецтва, різка зміна полярностей, переосмислення людини та її місця в суспільстві, однак для євреїв – це період жорстоких гонінь, масових звинувачень у ритуальних убивствах, переселень у гетто, ігнорування єврейської філософії, зокрема давніх текстів.

Далекими від ренесансних ідей були й внутрішні традиції єврейських громад, протистояння та ортодоксальність равинів. Більшість євреїв – філософів ренесансного спрямування були вигнані з общин, на них накладали заборону спілкування та допомоги, від них відмовлялася сім'я, серед них були Уріель Акоста, а згодом і Барух Спіноза. Провідний дослідник єврейської культури ранньомодерного часу в Європі Р. Бонфіл розглядає «життя євреїв ранньомодерного часу як життя меншини, котра утверджує та визначає свою відмінність від культури більшості» [5: 394].

Важливе значення для розвитку єврейської філософії Ренесансу було вчення видатного середньовічного діяча Моше бен Маймона, відомого також як Рамбам, який у низці праць здійснив спробу проведення паралелей між думками Арістотеля та текстами Тори. Праці Рамбама стали відправною точкою для його послідовників. Єврейська культура в епоху Ренесансу викликала зацікавлення серед християнських філософів, зокрема, Піко делла Мірандола розглядав учення Кабали та сприяв появі явища Християнської Кабали, у якій домінантним було одкровення нового Адама. Ренесансне образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво євреїв було менш регламентованим релігійними та традиційними умовностями. Традиційно в Європі

євреї були золотарями й виконували твори, відповідні основним естетичним уподобанням часу.

На теренах Галичини у період ренесансу євреї користувалися значно більшими правами. Євреї на території сучасної Польщі й Галичини оселилися ще в XIII ст., одразу ж отримали привілеї, а в XV ст. досягли значної могутності та чисельності, зокрема завдяки грамотам Казимира Великого, що надавали доволі широкі права у віросповіданні, торгівлі, громадському житті. На теренах сучасної Галичини в епоху Ренесансу євреї відчували відносну свободу, не зазнаючи погромів, пограбувань і примусового переселення, однак оселялись в чітко визначених межах міста, відокремлюючись від решти мешканців. Важливим моментом у суспільному житті євреїв було повне самоврядування.

Культура Ренесансу черпала своє натхнення в античних традиціях, інтерпретаціях матеріальних пам'яток Давнього Риму, філософії та літературі, до яких доволі стримано, а в окремих випадках і вороже ставився єврейський рабинат. Водночас для мистецтва, а саме – декорування ужиткових предметів таких обмежень майже не було. На думку Б. Наркеса «існує багато шляхів вираження єврейської самосвідомості. Як приклад, структура ритуального предмета визначається його використанням, хоча його форма й декор можуть бути запозичені з місцевої культури, і навіть сам об'єкт може бути створений неєврейським художником» [2: 23]. Підтвердження цієї тези знаходимо в архітектурі Львова, зокрема, спорудження синагоги «Золота Роза» («Турей Захав») було доручено 1582 року італійському архітекторові, носію ренесансних традицій Павлу Щасливому. А окремі елементи декоративного оздоблення синагоги тотожні замковій та палацовій архітектурі Галичини цього самого періоду (вирішення аттику замку в Старому Селі). Дослідники єврейської архітектури, зокрема С. Кравцов у розпланувальному вирішенні конструкції синагоги вбачають плавний перехід до центричної побудови простору, звичайної для архітектури бароко [6].

В єврейському мистецтві традиції Ренесансу поширювалися доволі повільно, більшість збережених творів позбавлені декоративного оздоблення, мають стримані лаконічні форми. Так, одна з найдавніших збережених мацев, що встановлена на могилі на кладовищі в м. Буськ, абсолютно позбавлена декоративного оздоблення. На жаль, до нашого часу збереглася надзвичайно мала кількість пам'яток єврейського мистецтва періоду європейського ренесансу, що ускладнює ґрунтовний мистецтвознавчий аналіз.

На ґрунті підвищеної емоційності, екзальтованості епохи бароко відбуваються значні зміни в релігійному та громадському житті євреїв Галичини, значною мірою втілюючись у філософії хасидизму. Барокова культура формувалася на тлі значних історичних, політичних, релігійних змін на теренах Європи, а саме – буржуазної революції в Англії, розквіту абсолютизму у Франції, італійської контрреформації, німецької тридцятилітньої війни, а на

теренах України (з певним хронологічним зміщенням) – Визвольного руху на чолі з Богданом Хмельницьким. Для євреїв Галичини період Хмельниччини традиційно вважається однією з катастроф юдеїв краю. Саме нестабільність і насиченість історичних періодів передували змінам у релігійному та побутовому житті єврейської громади.

Аналізуючи історичні події XVII ст. на теренах Західної Європи та України, можна простежити низку паралелей, що стали поштовхом для поширення барокової філософії, культури, мистецтва в середовищі різних європейських етносів. Новий спосіб світосприйняття, що полягав у драматичності, емоційних протистояннях, полярності усвідомлення всесвіту, божественного начала, зміщенні до ілюзій ірреального, провокує появу нових філософських учень, розквіту та синтезу мистецтв, нових релігійних течій у загальних рамках офіційних релігій, а також потужної реакції з боку традиційного духовенства. Епоха бароко – це епоха кардинально нової філософії, провідними діячами якої були Рене Декарт, Бенедикт Спіноза, Томас Гобс, Блез Паскаль, Готфрід Вільгельм Лейбніц, Готхольд Ефраїм Лесінг, а також філософ, реформатор юдаїзму Мойсей Мендельсон, чії ідеї стали поштовхом для єврейського просвітництва – гаскалі.

На теренах Галичини великим реформатором єврейського життя стає Ізраель Баал Шем Тов (володар доброго імені), основоположник хасидизму, послідовник учення кабали. Хасидизм як релігійна течія формується в період панування філософії та мистецтва бароко на ґрунті складних перипетій в історії євреїв Східної Європи, як реакція спротиву месіанським течіям саббатіанства на чолі з Шабтаєм Цві та франкізму Якоба Лейба Франка. В основі вчення Баал Шем Това була радість служіння Богу за будь-яких обставин життя, наявність божественної іскри в усіх формах існування, доступність святого вчення всім без винятку євреям. Екзальтованість епохи бароко відповідала певним принципам хасидизму – екзальтованому служінню Богу, молитвам та медитаціям, прославлянням божественної мудрості тощо. «Хасидизм, як течія на противагу ортодоксальному юдаїзму, сформувався не без впливу філософських ідей епохи бароко. Основний міф юдаїзму про створення світу як розлитої божої благодаті не суперечить бароковій емблемі – “Світ – як боже творіння”» [7: 15].

Таким чином, співзвучність філософських учень, відкритість західноєвропейським культурно-мистецьким впливам сприяли поширенню в єврейському мистецтві Галичини барокових традицій. Стилістика бароко знайшла органічне втілення у творах юдаїки кінця XVII – XVIII ст., цілком відповідала ідейним принципам возвеличення божественного творіння. Фактично, в рамках загальноєвропейських культурно-філософських новацій XVII–XVIII ст. відбувається низка змін у традиційному житті євреїв Галичини, а домінантним стилем у декоративно-ужитковому мистецтві стає бароко.

Основні риси бароко втілилися в усіх видах декоративно-ужиткового мистецтва євреїв Галичини XVIII ст.: предметах синагогального вжитку – Коронах Тори, рімонімах, торашилдах, торамамантах, указках для читання Тори – ядах, світильниках; домашніх обрядових предметах – бсамімах, шабатних свічниках, ханукіях; а також у меморіальній пластичності єврейських некрополів – мацевях. Порівняльний стилістичний аналіз предметів юдаїки та творів християнського декоративно-ужиткового мистецтва дає підстави стверджувати про наявність єдиної бази основних декоративних елементів. Наріжним каменем барокової орнаментики, що використовувалася при створенні артефактів єврейської та християнської культур, стала рослинна орнаментика. Рослинний орнамент для єврейських майстрів є неодмінною складовою декорування, що пояснюється кількома факторами, які класично обговорювалися теоретиками юдаїзму. Зокрема, неоднозначне трактування, інколи й заборона на антропоморфні зображення привели до пошуку шляхів вираження за допомогою рослинної орнаментики глибоких традицій, пов'язаних з текстами Тори, адже скінія для Скрижалів Заповіту, квінтесенція єврейського мистецтва біблійного періоду, була декорована рослинним орнаментом.

Водночас у XVII ст. у Європі помітним явищем стає захоплення квітами, з'являються ботанічні сади, оранжереї, де вирощують і селекціонують нові рослини, зокрема тюльпани, гвоздики, хризантеми. У свою чергу, художники-декоратори значно збільшують кількість рослинних мотивів у своїй творчості. Це захоплення органічно лягає на канву ідеології бароко як стилю пишноти, величі та урочистості.

У XVII ст. у Європі поживається торгівля з країнами Близького та Далекого Сходу, на ринку з'являється порцеляна, коштовні тканини щедро декоровані рослинною орнаментикою, в основі якої – екзотичні для Європи гранатові квіти та плоди, апельсини тощо. Для єврейської культури ці рослини є не тільки декоративним елементом, але й глибинними символами, що безпосередньо пов'язані з втраченою землею Ізраїлю та відповідно є духовним втіленням єдності традицій. Окрім натуралістичного зображення гірлянд, квітів, кошиків з фруктами, для декору бароко характерним є використання мотиву колони. У єврейському мистецтві цей мотив традиційно пов'язується з колонами Єрусалимського храму царя Соломона – Яхіном і Боазом, і використовується в декорі торашилдів, мізрахів, мацев, Арон-а-кодешів тощо. Найяскравішими зразками творів єврейського ритуального мистецтва Галичини, виконаних у стилістиці бароко, є низка корон Тори, що зберігаються в музеях у Києва, Львова, Нью-Йорку, Лондона, Відня, Парижа. Традиції бароко були найбільш тривалими в єврейському декоративно-ужитковому мистецтві. Адже саме в період бароко єврейське мистецтво зазнає найвищого розквіту, формуються класичні

форми та типи орнаментування предметів ритуального призначення, які слугували взірцями для наслідування впродовж XIX, а в окремих випадках – і до початку XX ст.

Паралельно з тяглістю традицій бароко в XIX ст. – першій третині XX ст. у єврейському мистецтві простежуються звернення до стилістики історизму. Варто зазначити, що, на відміну від творів декоративно-ужиткового мистецтва, наскрізь пройнятих традиційністю, а в окремих моментах і архаїчністю, архітектура була більш відкрита для західно-європейських мистецьких стилів. Так, сецесійний декор оздоблював синагоги «Янкель Янцер Шуль» і «Цорі Гільод» (декор втрачений у XX ст.), синагогу «Хасидим Шуль», споруджену у стилі неоренесансу на початку XX ст. архітектором Артуром Шлеєном (втрачена в часі II-ї світової війни, до нашого часу збереглися фото) [8: 125,126]. Одним з проявів історичного стилю є звернення до першоджерел мавританської культури, що яскраво простежується в будівлі колишньої єврейської лікарні, спорудженої 1902 р. за проектом Владислава Годовського. У творах декоративно-ужиткового мистецтва сецесійні мотиви зустрічаються у вирішенні мізрахів.

Висновок. Розвиток єврейського мистецтва Галичини тісно пов'язаний з загальнокультурними європейськими процесами. У декоративних предметах різного призначення поєдналися глибинні традиції, перейняті відчуттям єдності із землею Ізраїлю, релігійними віруваннями, філософськими вченнями, усними та писемними законами. Численні збережені пам'ятки свідчать про відкритість майстрів до сторонніх мистецьких впливів, запозичення та цитування основних елементів і тенденцій провідних західноєвропейських стилів, а також українського мистецтва.

Література:

1. Еврейское искусство в европейском контексте / под. ред. И. Родова. – Иерусалим: Герашим, 5762; Москва: Мосты культуры, 2002. – 296 с.
2. Наркес Б. Что такое еврейское искусство? // Еврейское искусство в европейском контексте / под. ред. И. Родова. – Иерусалим: Герашим, 5762; Москва: Мосты культуры, 2002. – 296 с.
3. Хаймович Б. Дело рук наших для просвещения / Б. Хаймович. – К.: Дух і літера, 2008. – 200 с.
4. Фридман М. Языческие образы в еврейском искусстве // Еврейское искусство в европейском контексте / М. Фридман, (под. ред. И. Родова). – Иерусалим: Герашим, 5762; Москва: Мосты культуры, 2002. – 296 с. С. 159–190.
5. Карлбах Е. Европейське єврейство за ранньомодерної доби: 1492–1750 // Єврейська цивілізація. Оксфордський підручник з юдаїки / Е. Карлбах. – Т. 1. – К.: Дух і Літера, 2012. С. 391–404. 394 с.
6. Кравцов С. Синагоги Західної України. <http://amkob113.narod.ru/sing/>
7. Бебрина А. Барочные реминисценции в иллюстрациях М. Шагала к поэме Н. В. Гоголя «Мертвые души» // Шагалоуцкий сборник. – Вып. 3. – Материалы X – XIV Шагалоуцких чтений в Витебске (2000-2004). – Минск: Рифтур, 2008. С. 14–18.
8. Бойко О. Синагоги Львова / О. Бойко. – Львів: ВНТЛ – Класика, 2008. – 204 с.